

A. POVILIŪNAS

APIE G. HĒGELIO KULTŪROS (BILDUNG) SAMPRATĄ

Savarankiška kultūros problematika, susiformavusi kaip Renesanso antropocentrinės pasauležiūros krizės padarinys, vienu ar kitu pavidalu nuolatos buvo filosofijos akiratyje. Dėl klasikinio racionalizmo prieštaravimų, dėl konkrečių kultūrų pažinimo plėtotės ir savarankiško į kultūrą besigilinančio mokslo (kultūrinės antropologijos, etnologijos, kultūrologijos) formavimosi filosofinis kultūrų tyrinėjimo aspektas tapo specialia problema. Filosofijos, kaip metodologinės refleksijos, samprata buvo vienas iš galimų šios probleminės situacijos sprendimo aspektų. Kultūros filosofija, kaip metodologija, nukreipė savo žvilgsnį į teoretizuojančią sąmonės stichiją. Jos objektu tapo tai, kas glūdi kaip nulemianti priežastis už kaleidoskopiškos kultūrologijos panoramos. Filosofijos, kaip metodologijos, tradicija užsimezgė klasikinio racionalizmo prieštaravimuose, kurie aiškiausiai išryškėjo G. Hėgelio filosofinėje sistemoje, iki galo realizavusioje klasikinio racionalistinio filosofavimo principus.

Į kultūros problematikos istorinę apžvalgą kartais yra įtraukiama ir G. Hėgelio kultūros samprata. Pavyzdžiui, V. Mežujevas po kultūros termino etimologijos aptarties rekonstruoja G. Hėgelio kultūros koncepciją¹. Tačiau G. Hėgelio veikaluose termino kultūra (Kultur) nėra. Todėl kyla klausimas: kuo remiantis nagrinėjama G. Hėgelio kultūros koncepcija?

Vokiečių intelektualinėje tradicijoje kultūros terminas savarankišką reikšmę įgijo XVIII a. Jį vartojo J. G. Henderis, I. Kantas ir kt. Anot A. Krioberio ir K. Klakchono, apžvelgusių žodžio *kultūra* vartojimo istoriją, XVIII a. vokiečių istorijos filosofijoje vyravo dvi tendencijos. Viena priminė etnografinius tyrinėjimus ir krypo į žmonių ir tautų konkretaus gyvenimo aprašymą, kita (jai priklausė ir G. Hėgelis) mažiau domėjosi konkrečia istorija, bet daugiau transcendentiniu istorijos principu ir kultūros termino nevartojo².

¹ Žr. *Межуев В. М.* Культура и история.— М., 1977.— С. 48—59.

² *Žb.: Kroeber A. L., Kluckhohn C.* Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions.— New-York, 1952.— P. 33.

Tuose fragmentuose, pagal kuriuos M. Mamardašvilis ir V. Mežu-jevas rekonstruoja G. Hėgelio kultūros sampratą, G. Hėgelis vartojo žodį *Bildung*³. Verčiant daugiareikšmį vokiečių kalbos žodį *Bildung* į lietuvių kalbą, reikšmės spiečiasi apie *lavinimą, išsimokslinimą* ir apie *darymą, formavimą*. Vienos iš jų pasirinkimas priklauso nuo konteksto. G. Hėgelio tekstuose *Bildung* vartoseną rėmėsi abiem reikšmių grupėmis, todėl S. Šalkauskio rekomenduotas žodis *darinys*⁴, kaip lietuviškas *Bildung* atitikmuo, šiuo atveju netinka.

Tarptautinio žodžio *kultūra* reikšmės yra artimos žodžio *Bildung* reikšmėms. Tik, verčiant G. Hėgelio terminą *Bildung* į lietuvių kalbą žodžiu *kultūra*, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad G. Hėgelis, vengdamas kultūros termino, matyt, norėjo atsiriboti nuo tuo metu jau užsimezgušios antropologinės ir etnografinės kultūros tyrinėjimo tradicijos. Kultūros termino, pritaikyto G. Hėgelio filosofijai, reikšmė yra nors ir susijusi, bet tolima šio termino reikšmėms, išsikerojusioms kultūrologinėje tradicijoje. Tiksliau šią reikšmę gali apibrėžti tik G. Hėgelio kultūros (*Bildung*) sampratos, kurios ištakos glūdi klasikiniame racionalizme, analizė.

G. Hėgelio kultūros sampratą galima atremti į jo istorijos koncepciją. Pasak G. Hėgelio, istorija, būdama žmonių sąmoningos valios, aistrų padariniu, kartu yra proto karalija. Šis dvilypis istorijos pobūdis leidžia išskirti asmens, kaip proto ir laisvo individo, ir istorijos, kaip dėsningo ir būtino proceso, santykio aspektą. Tiesa, panracionalistiškai traktuojamoje tikrovėje nepavyks surasti nieko, kas galėtų būti priešpriešinta protui, tačiau absoliučios dvasios raida, išskleista asmens ir istorijos sankirtos aspektu, padės nubrėžti G. Hėgelio kultūros koncepcijos rekonstrukcijos gaires.

Absoliučiai laisvas yra individas, pažinęs laisvę kaip savo substanciją. Tai pirmiausiai absoliučios dvasios privilegija. Atskiro asmens, kaip istorinės dramos eilinio veikėjo, sąmoninga veikla yra absoliučios idėjos, kaip substancionalios pilnatvės, priešybė, todėl tik formaliai laisva, kitaip tariant, savavališka. Savivalėje laisvą refleksiją veikia refleksijos požiūriu išoriškas turinys, t. y. savavališka refleksija ne pati kuria savo turinį, bet atranda jį kaip iš anksto duotą. Beje, anot G. Hėgelio, švietėjų determinizmas, iškėlęs klausimą, ar valia laisva, ar valios

³ Žr. *Мамардашвили М. К.* Формы и содержание мышления.— М., 1968, с. 150—158; *Межуев В. М.* Культура и история.— С. 48—59. Verčiant G. Hėgelio tekstus į rusų kalbą, terminas *Bildung* verčiamas dvejopai: vienur, pvz., „Teisės filosofijoje“ (*Гегель*. Соч.— Т. 7.— М./Л., 1934) žodžiu *культура*, kitur, pvz., „Dvasios fenomenologijoje“ (*Гегель*. Соч.— М., 1959.— Т. 4) žodžiu *образование*.

⁴ Žr.: *Šalkauskis S.* Bendroji filosofijos terminija.— K., 1938.— P. 10, 62—63. Nors, anot S. Šalkauskio, *darinys* skirtingai nuo *padarinio* savo reikšme yra labiau susijęs su esamuoju laiku, vis dėlto jis apima tik vieną reikšmių grupę. *Darinys* nefiksuoja *lavini- nimo, išsimokslinimo* reikšmių, vaidinančių G. Hėgelio *Bildung* sampratoje svarbų vaidmenį. Antai angliai *Bildung* verčia žodžiu *education* (žr. *Hegel G.* The Philosophy of Right // Great Books of Western World. Hegel.— Chicago / London / Toronto; 1955).

laisvė yra tik iliuzija, iš tikro kalbėjo apie savivalę. Valią traktuojant kaip savivalę, valios laisvė yra tikrai fikcija, nes savivalės turinys išoriškai determinuotas⁵. Savavališkai asmens iškeltame tiksle visuomet lieka nereflektuotas likutis, tarytum pašamoninis, iracionalus asmens sąmoningos veiklos aspektas. Taip istorijoje atsiranda tai, kas nebuvo užfiksuota atskirų žmonių sąmonėje. Bet šis likutis nėra iracionalus. Atvirkščiai, jis yra absoliučios dvasios, absoliutaus proto raidos rezultatas. Tokį asmens ir absoliučios dvasios santykį apibūdina G. Hėgelio proto gudrumo, klastingumo (*List der Vernunft*) koncepcija. „Reikėtų pavadinti *proto klastingumu*, kad jis leidžia aistroms veikti savo labui, kai tuo tarpu nukenčia ir skriaudas patiria tai, per ką protas įgyja egzistenciją, nes kalbame apie reiškinių, kurio viena dalis bevertė, kita — vertinga. <...> Duoklę už savo egzistenciją ir praeinamumą idėja apmoka ne savo, bet individų sąskaita“⁶.

Savavališką žmogaus būseną, kai žmogaus veiklą determinuoja išoriški formaliai laisvos refleksijos požiūriu veiksniai, pavyzdžiui, įvairūs gamtiniai potraukiai, G. Hėgelis pavadino nekultūringa (*ungebildeten*) būseną. Kadangi visų potraukių patenkinti neįmanoma, reikia rinktis. Savavališkai renkantis, potraukiai vienas kitam trukdo. Pasirinkus vieną, sugriaunama visa jų sistema, kartu, kaip visos poreikių sistemos padarinys, ir pasirenkančiojo visuotinumas. Įvairiai traktuojant potraukių vaidmenį, skiriasi žmogaus prigimties vertinimai. Jeigu potraukiai interpretuojami kaip imanentinis valios turinys, — prigimtis gera, o jeigu potraukiai dėl savo gamtiškumo interpretuojami kaip laisvės priešybė — bloga. Potraukius sukultūrina refleksija, paversdama juos protinga sistema. „Į potraukius nukreipta refleksija, juos įsivaizduodama, skaičiuodama, lygindama vieną su kitu, po to — su jų pasiekimo priemonėmis, su jų pasekmėmis ir t. t., su jų patenkinimo visetu — palaima, įneša į šią medžiagą *formalią visuotinę* ir tokiu būdu apvalo ją nuo grubumo ir barbariškumo. Šioje mąstymo visuotinybėje glūdi *absoliuti kultūros vertė*“⁷. Pasak G. Hėgelio, potraukių susisteminimas yra mokslo apie teisę uždavinys. Mokslas, kaip universaliausia žinojimo forma, yra asmens kultūringumo pamatas. Kitur G. Hėgelis ir rašo: „Logikos sistema — tai šešėlių karalystė, paprastų esmių, išlaisvintų nuo bet kokio juslių konkretumo, pasaulis. Šio mokslo studijavimas, ilgalaikis buvimas ir darbas šioje šešėlių karalystėje yra absoliuti kultūra ir sąmonės disciplina“⁸.

G. Hėgelio panracionalistinėje sistemoje, kurios visi elementai pajungti absoliučios dvasios saviraidai atskleisti, atskiro asmens kultūra matuojama absoliučios dvasios masteliu. Kiek žmogus pažįsta absoliu-

⁵ *Žг. Гегель. Соч.— М/Л., 1934.— Т. 7.— С. 44.*

⁶ *Hėgelis G. Istorijos filosofija. Įvadas // Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija.— V., 1974.— P. 58.*

⁷ *Гегель. Соч.— Т. 7.— С. 47.*

⁸ *Гегель. Наука логики.— М., 1970.— Т. 1.— С. 95.*

čios dvasios raidos dėsningumus, save kaip pasaulinės dvasios įrankį, tiek jis yra kultūringas. Objektyvus ir subjektyvus tikrovės aspektai susilydo savimonėje, o mokslas, kaip šio lydinio pamatas, yra aukščiausias kultūros vystymosi etapas.

Bet, kaip buvo minėta, G. Hegelio filosofavimo principų požiūriu, nėra pagrindo priešpriešinti asmenį absoliučios dvasios raidai. Nuosekliai remiantis G. Hegelio filosofijos principais, teiginys, kad asmens kultūrą nulemia absoliučios dvasios raidos pažinimas, turėtų būti reformuluotas taip: kultūra yra dvasios savižinos, savimonės raidos aspektas. G. Hegelis „Dvasios fenomenologijoje“ pabrėžė, kad tai, kas atskiro individo atžvilgiu atrodo kaip jo kultūra, yra esminis pačios substancijos momentas⁹. Todėl G. Hegelio filosofijos sistemoje ontologinis kultūros analizės aspektas, nagrinėjantis kultūros sampratą dvasios saviraidos atžvilgiu, yra pagrindinis. Pasak M. Mamardašvilio, „Hegelius vietoj realių istorinių individų veiklos viseto idealistiškai konstruoja neindividualų šios evoliucijos subjektą („absolūtus subjektas“, „absolūti dvasia“) ir ontologinį jo „savimonės“ procesą“¹⁰. Kaip tik šis procesas yra dvasinės kultūros fenomenų įvairovės ir jos raidos objektyvus šaltinis.

Trumpai ontologinę kultūros sampratą apibūdina ši G. Hegelio tezė: kultūra yra gamtiškos būties susvetimėjimas¹¹. Kitaip tariant, kultūra traktuojama kaip absoliučios dvasios savimonės raidos aspektas. Kitur, „Teisės filosofijoje“, G. Hegelis apibrėžia kultūrą taip: „Absoliučiai apibrėžta kultūra yra *išlaisvinimas* ir aukščiausio išlaisvinimo *darbas*, būtent absoliuti pereinamoji pakopa kelyje į daugiau ne betarpišką, ne natūralų, bet dvasišką, į visuotinio vaizdinio aukštumas iškeltą begalinį subjektyvų dorovės substantialumą“¹². Remiantis šiais apibrėžimais, galima nurodyti kultūros sampratos vietą G. Hegelio filosofinėje sistemoje. Pasak G. Hegelio, tikrovė yra absoliučios dvasios susvetimėjimo darinys (Bildung). Todėl kultūra, kaip darinys, išreiškia daiktiškos tikrovės, kaip sąmonės, tapsmą, kitaip — absoliučios dvasios susvetimėjimą. Daiktiška tikrovė, kaip susvetimėjusi absoliuti dvasia, savimonės požiūriu yra svetima, bet, kaip svetima, tampa savimonės objektu. Tai yra todėl, kad daiktiška tikrovė, kaip sąmonė, yra savimonės substancija, ir savimonė dėl savo prigimties, pažindama daiktišką tikrovę, kaip būtį savaime, paverčia ją būtimi savaime ir sau ir ją išlaisvina. Šį procesą apčiuopianti kultūros sąvoka fiksuoja nuolatinį savimonės raidos akstiną. Todėl hegeliška kultūros samprata, viena vertus, apibūdina daiktiškos tikrovės, kaip sąmonės, arba susvetimėjusios absoliučios dvasios, formavimąsi ir, kita vertus, daiktiškos tikrovės susvetimėjimą, t. y. savimonės tapsmą.

⁹ Žr. Гегель. Соч.— Т. 4.— С. 263.

¹⁰ Мамардашвили М. К. Формы и содержание мышления.— С. 152.

¹¹ Žr. Гегель. Соч.— Т. 4.— С. 263.

¹² Гегель. Соч.— Т. 7.— С. 215—216.

G. Hėgelis yra klasikinio racionalizmo atstovas. Jo filosofinėje sistemoje spekuliatyvus filosofavimas priėjo savo ribą. Todėl tolimesnis filosofavimas neišvengiamai griovė klasikinio racionalizmo principus. Klasikinis racionalizmas, atsiremęs į būties ir mąstymo tapatybę, analizavo sąmoningo žmogaus situaciją pasaulyje. Vienintelis anapus sąmonės esančios būties pažinimo metodas — refleksija, išvalanti vidinį patyrimą nuo subjektyvių apnašų ir išryškinanti visuotinį sąmonės turinį. Šio sąmonės turinio įsisąmoninimas yra aukščiausias žinojimas. Todėl būtis, kuri analizuojama kaip išgryninta sąmonė, atsiskleidžia savimonėje. Kaip tik todėl kartais klasikinis racionalizmas pavadinamas savimonės filosofija. „Toks požiūris (klasikinio racionalizmo.— A. P.) numatė apibrėžtą atskaitos tašką, esantį vienu metu ir anapus, „virš“, absoliučioje perspektyvoje, ir savimonėje atsiskleidžiančioje būtyje. Subjektas abstrakčiai identifikuoja save su <...> abstrakčiu požiūrio tašku ir iš šios pozicijos kaip iš išorės apžvelgia ir savo būsenas, ir išorišką jam būtį“¹³. Kitaip klasikinė pažinimo proceso organizacija gali būti rekonstruota tokiu būdu: sąmonės ekranas, kuriame atsispindi tikrovė, yra transcendentinis pažinimo bei jo aktų organizacijos elementas, trukdantis už tikrovės kaip už objekto pamatyti pažįstantį subjektą.

Kultūros sampratoje, kaip filosofinės sistemos dalyje, dėl jos problematikos humanitarinės orientacijos bene aiškiausiai projektuojasi pažinimo proceso organizacijos principai. Tiesa, savarankiška kultūros problematika, užsimezgsi kaip vienas iš Renesanse atsiradusios humanitarinės problematikos aspektų, klasikiniame racionalizme evoliucionavo, tačiau klasikinė racionalistinė kultūros samprata, kaip ir pats klasikinis racionalizmas, tam tikrame abstrakcijos lygmenyje yra vieninga.

Teorinis kultūros sampratos pamatas susiformavo pradėjus mąstyme skirti istorišką, žmonių sukurtą tikrovę. Tai, kaip buvo minėta, Renesanso antropocentrinės pasaulėžiūros krizės padarinys. Naujaisiais amžiais kultūros problematikoje buvo sprendžiamas ryškėjantis konfliktas tarp asmens ir visuomenės, tarp žmogaus prigimties ir socialinės tikrovės. „Taigi buvo kalbama apie tai, kaip padaryti „gamtos žmogų“ kultūringa būtybe, kaip išugdyti jo „protą“, suderinti jį su pačiu savimi ir kartu išvesti iš tos būsenos, į kurią jis pateko dėl savo kaltės, dėl to, kad nežinojo arba užmiršo savo „prigimtį“¹⁴. Šie motyvai nesvetimi ir G. Hėgelio racionalistinei filosofijai. G. Hėgelis tapatino kultūrą, kaip asmens atskirybės įveikimo būdą, kartu ir kaip absoliučios dvasios saviraidos aspektą, su mąstymu. Konkretus, juslinis individas tik mąstydamas virsta kultūringa, veikiančia tik gryna mintimi būtybe. Todėl G. Hėgelis vietoj pažinimo istorijos nagrinėja žmonių, kaip absoliučios dva-

¹³ Мамардашвили М. К., Соловьев Э. Ю., Швырев В. С. Классическая и современная буржуазная философия: (Статья первая) // Вопросы философии.— 1970.— № 12.— С. 31.

¹⁴ Межуев В. М. Культура и история.— С. 29.

sios savižinos įrankio, lavinimosi, tobulėjimo, išsimokslinimo, apskritai kultūros (Bildung) istoriją. Tai žinojimo apie žinojimą istorija. Aukščiausioje kultūros raidos formoje — moksle savimonės pakopą pasiekusi absoliuti dvasia iki galo save realizuoja. Dvasios savimonės raidos istorija yra užfiksuota G. Hegelio filosofinės sistemos logikoje, todėl istoriškos kultūros formos kartu yra ir absoliučios dvasios loginės evoliucijos pakopos.